

OILADAGI MUNOSABATLARNING BOLALAR RUHIYATIGA PSIXOLOGIK TA’SIRI

Mirzayeva Madina Dilshod qizi

*Toshkent shahar Yunusobod
tumani 272-maktabi psixologi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oiladagi munosabatlarning bolalar ruhiyati va shaxs sifatida shakllanishiga ko‘rsatadigan psixologik ta’siri yoritilgan. Oiladagi sog‘lom muhit, ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, mehr-muhabbat va muloqotning bolaning emotsional, ijtimoiy hamda intellektual rivojlanishidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, oilaviy nizolar, befarqlik va nosog‘lom munosabatlarning bolalar ruhiyatiga salbiy ta’siri ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: oila, bola ruhiyati, psixologik ta’sir, oilaviy munosabatlar, tarbiya, emotsional rivojlanish, ota-ona, psixologik muhit, shaxs shakllanishi.

KIRISH

Oila jamiyatning eng muhim va asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. Inson hayotidagi dastlabki tarbiya, qadriyatlar, axloqiy me‘yorlar va ijtimoiy munosabatlar aynan oilada shakllanadi. Bola dunyoga kelgan ilk kunlaridan boshlab oila muhitida ulg‘ayadi va uning ruhiy rivojlanishi oiladagi munosabatlarning mazmuni hamda sifatiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli oiladagi sog‘lom psixologik muhit bolaning barkamol inson bo‘lib voyaga yetishida muhim omil hisoblanadi.

Bolaning ruhiy holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, atrofdagilar bilan munosabat o‘rnatishi va kelajakdagi hayotiy qarashlari ko‘p jihatdan ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlarga bog‘liq. Agar oilada o‘zaro hurmat, mehr-muhabbat, ishonch va samimiylik hukm sursa, bola o‘zini xavfsiz va qadrlangan his qiladi. Bunday muhitda ulg‘aygan bolalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, ijobiy dunyoqarash va ijtimoiy faollik yuqori bo‘ladi.

Aksincha, oiladagi doimiy janjallar, kelishmovchiliklar, zo‘ravonlik, qo‘pollik yoki befarqlik bolalar ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday vaziyatlarda bola o‘zini himoyasiz his qilishi, qo‘rquv, xavotir va tushkunlik kabi hissiy holatlarni boshdan kechirishi mumkin. Ayrim hollarda oilaviy nizolar bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytiradi, tengdoshlari bilan muloqot qilishida qiyinchiliklar keltirib chiqaradi hamda xulq-atvorida turli muammolarni yuzaga keltiradi.

Psixologlarning ta’kidlashicha, ota-onalarning farzand bilan muloqot uslubi uning shaxs sifatida shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Farzand fikrini tinglash, uni qo‘llab-quvvatlash, yutuqlarini e’tirof etish va qiyinchiliklarini tushunishga harakat

qilish bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Aksincha, doimiy tanbeh berish, kamsitish, taqqoslash yoki e'tiborsizlik bolada o'zini past baholash, tortinchoqlik va ichki ziddiyatlarning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Oiladagi emotsional yaqinlik ham bolaning ruhiy salomatligi uchun muhim ahamiyatga ega. Mehr va e'tibor ko'rgan bola o'z his-tuyg'ularini erkin ifodalay oladi, boshqalarning hislarini tushunishga harakat qiladi va sog'lom munosabatlar qurishni o'rganadi. Emotsional sovuqlik mavjud bo'lgan oilalarda esa bolalarda yolg'izlik hissi, tushkunlik va tajovuzkorlik holatlari kuzatilishi mumkin.

Bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi, hayot sur'atlarining tezlashishi va turli ijtimoiy omillar oilaviy munosabatlarga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun ota-onalar farzandlari bilan muntazam suhbatlashishlari, ularning qiziqishlari va muammolariga e'tibor qaratishlari, oilada samimiy va ishonchli muhit yaratishlari zarur. Ayniqsa, bolalik va o'smirlilik davrida ota-onalarning ruhiy qo'llab-quvvatlashi farzandning sog'lom psixologik rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

O'zbek oilasi a'zolarining barchasini savodxon, ma'lumotli deb atasak, xato qilmagan bo'lamiz, ana shu imkoniyatlar ta'sirida o'g'il va qizlar bilimli, fikrmulohazali, topqir, ishbilarmon, aql-zakovati bo'lib voyaga etmoqdalar.

Oiladagi bola tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etadi, ota-onalar farzandlariga ahloq-odob, ruhiyat va ma'naviyatga oid bilimlardan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasliklari, balki o'zlari ham tarbiyaning o'ziga xos sirsinoatlari, hususiyatlari, uning mazmun-mohiyati va ma'nosiga doir eng yangi ma'lumotlardan xabardor bo'lib turishlari kerak bo'ladi.

Farzand tarbiyasini qachondan boshlamoq kerak, degan savol ko'pchilikni o'ylantiradi. Ko'pchilik olimlar unga turlicha javob berib kelganlar. Xususan, Ibn Sino bola tarbiyasi bilan uning tug'ilishidan avvalroq, ona qornidan boshlaboq shug'ullanish lozim, deb javob bergan.

Oila, odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga e'tibor qon-qonimizga singib ketgan burchlarimizdandir. "Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona" degan ibratli maqol ham aynan xalqimizga xos. Mana shu maqolning o'zi ham farzand tarbiyasi, oilaparvarlik biz uchun nechog'lik muhim ekanini bildiradi. Mahalla ahli, ayniqsa keksalar ko'chada nobop ish qilayotgan bola oldidan hech qachon beparvo o'tib ketmagan, shu zahotiyoy tanbeh berib to'g'ri yo'lga chaqirgan. Zero, har tomonlama chiroyli, odobli, go'zal xulqli bo'lish, nafsni poklashga buyuruvchi muqaddas dinimiz oilaga katta ahamiyat beradi.

Oiladagi muhit ota-ona o'z ma'suliyatlarini his qilishi bilan barqaror bo'ladi. Bolalarning odobli bo'lib ulg'ayishi uchun ota-ona bilan bir qatorda mahalla-kuy ham katta ibrat maktabidir. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deb bejiz aytmagan xalqimiz. Farzand tarbiyalayotgan ota-ona har bir harakati, yurish turishi, muomalasi, boshqalar bilan o'zaro munosabatida olijanob fazilatlarni namoyon eta bilishi kerak. Chunki bola

tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmaganda holda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi.

Farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Bola otaona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan "ma'naviy kasal" insonlar shakllanadi. Ular esa jamiyat ma'naviyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilada ota-onalar "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilib ketishi oqibatida farzandlarning tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Istiqlol tufayli xalqimiz chet-el yurtlarini kezib yangi xalq va urf-odatlarini guvohi bo'lib qaytmoqdalar. Shu jumladan Yevropa davlatlariga sayr qilib kelayotgan fuqarolarimiz bugungi kunda g'arb o'smirlari orasida boshqa mamlakatlar yoshlariga qaraganda uyushgan jinoyatchilik va zo'ravonlikka berilish holati yuqori. Bunga sabab bolalarga keragidan ortiq erkinlik berilgani ekan. Ularni hozirdan aysh-ishratga berilib, turli axloqsiz hatti-harakatlarga ruju qo'yishdan hech kim qaytarmasligini aytib berishmoqda.

Inson hayoti davomida biror shaxsni o'ziga o'rnak deb biladi, bundan inson u kabi hayot kechirishni, u erishgan yutuqlar kabi muvaffaqiyatlarga erishishni, yuksak cho'qqilarga chiqishni ko'zlaydi. Bugun jamiyatning yosh a'zolari o'z hayotlari uchun boshqa madaniyat vakillarining fikrlash va hayot tarzini o'rnak qilib olishlari ko'p muammolarni keltirib chiqarmoqda.

XXI asrda turli hayot tarzlari va g'oyalar raqobatga kirishdi. Bunda muvaffaqiyatga erishish uchun har bir davlat o'zligini saqlagan holda diniy va milliy qadriyatlarini boshqalarga anglatishni asos qilgan mafkuraga ega bo'lishi lozim. Aks holda, o'zlikni yo'qotish, bebaho qadriyatlardan voz kechish kishini taraqqiyotdan ajratib, uni tobe, mustaqil fikri yo'q manqurtga aylantirib qo'yadi. Hozirgi kunda g'arazli maqsadlarni amalga oshirish uchun zimdan olib borilayotgan fitnalar ba'zi millatlarning o'zligini yo'qotishga qaratilganini sezish mumkin. Bunda e'tibor xududlarini egallash emas, balki inson ongini egallashga yo'naltirilgan.

Albatta bola tarbiyasi o'ta murakkab va ma'suliyatlidir. Bu har bir otaonadan o'z ustida muntazam ishlashni, bolalar tarbiyasiga oid barcha ma'lumotlardan baxobar bo'lib borishni talab etadi. Farzand tarbiyasi bu shunchaki tajriba, oddiy ko'rsatma va bilimlar jamlanmasi emas, balki o'z ichiga diniyaxloqiy bilimlar, tibbiyot, etika, psixologiya, pedagogika kabi sohalariga oid bilimlarni ham qamrab oladigan murakkab jarayondir.

Bugungi kunda oilaviy tarbiyaning qiyinlashuvi shundaki, birinchidan, jamiyat taraqqiy etib borgani sari har tomonlama yetuk insonni shakllantirish talablari ortib boraveradi. Bu esa oilada bolaga estetik, jinsiy tarbiya, axloqiy tarbiya berish sifati va

ko‘lamini oshirish talabini qo‘yadi. Ta‘lim-tarbiya, odob-axloq bolalikdan berilgani ma‘qul. Rasululloh (a.s.): “Birontangiz o‘z farzandlaringizni tartib-intizomga o‘rgatsa, bu har kuni sadaqa bergandan yaxshiroqdir”, deya marhamat qilganlar.

Bolalarni intizomga o‘rgatish oila mustahkamligiga asos bo‘ladi. Islom shu ma'noda ota-onalarni o‘z farzandlariga sog‘lom tarbiya berishga rag‘batlantiradi. Hadisi sharifda “Farzandlaringizni hurmat qiling va ularni yaxshi xulq bilan xulqlantiring” deb ta'kidlangan.

Farzand tarbiyasi jarayonida bola huquqlarining kamsitilmasligi talab etiladi. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg‘ulariga chuqur ta'sir ko‘rsatadi. Taniqli pedagog A.S.Makarenko besh yoshgacha bo‘lgan tarbiya bolaning shaxsiyati shakllanishida o‘ta muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etib o‘tgan. Bu haqda u shunday deb yozgan: “...tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi, demak, siz besh yoshgacha nima qilgan bo‘lsangiz, bu tarbiyaviy jarayonning 90 foizini tashkil etadi, keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi”. Mana shu jarayonda bola tarbiyasiga o‘ta e‘tiborli bo‘lish lozim.

Yoshlarning qalbi va ongida sog‘lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg‘usini shakllantirishda, har jihatdan barkamol etib tarbiyalashda buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi katta ahamiyat kasb etadi. Zero, hayotning asl mazmun-mohiyatini anglab yetishga o‘z umri va salohiyatini bag‘ishlagan allomalimizning asarlarida sog‘lom avlod tarbiyasi bilan bog‘liq masalalarga alohida o‘rin berilgan.

Sharq allomalari o‘z asarlarida farzandlarga tarbiya va ta‘lim berish, uni ma‘rifatu madaniyatga yetaklash muammolariga e‘tibor berganlar. Buyuk mutafakkirlar farzand tarbiyasi, go‘zal axloqning inson kamolotiga sabab bo‘luvchi yuksak fazilat ekanini ta'kidlaganlar. Jumladan, Imom Buxoriyning “alAdab al-mufrad hadislar to‘plami, Abu Lays Samarqandiyning “Tanbehul g‘ofiliyn” asarlarida farzandlarga yuksak insoniy fazilatlarni kamol toptirish tarannum etilgan.

Yurtimiz ulamolari o‘z asarlarida farzandining chiroyli odobidan umid qilgan ota-ona, uni muntazam ravishda husni xulq asosi bo‘lgan muomala odobining quyidagi qirralari bilan tanishtirib borishi muhim ekanini alohida ta'kidlaganlar:

- farzandingiz odamlar bilan muomalada shirinso‘z, muloyim, bosiq va kamtar bo‘lishiga e‘tibor qarating;
- odamlar xursandchiligini baham ko‘rish, g‘am-anduhidan qayg‘urish, molmulkgiga xiyonat qilmaslik, yaxshilikka chorlab, yomonlikdan qaytarish husni xulq egalariga xos fazilatlardandir. Shuning uchun farzandingizga ana shu xislatlarni bolalikdan singdirish payida bo‘ling;

- farzandingizga o'zgalar bilan muomala chog'ida boshqalarni g'iybat qilish, o'zgalarni mensimaslik, obro'si, boyligi yoki mansabiga qarab munosabat ko'rsatish ham odobsizlik ekanini uqtirib boring;
- yoshi ulug' kishilar, ustozlar bilan muomalada ularning ko'ziga tik boqmay, gaplarini jim tinglash, savollarigagina javob qaytarish, buyruqlarini sidqidildan bajarish ham bolalar qalbiga jo qilishga e'tibor bering.

Mamlakatimizda sodir bo'layotgan iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarning xalq milliy ruhiyatining negizi bo'lmish oilaviy munosabatlarda aks etishini tadqiq etish muhim masaladir. Oilaviy munosabatlar tizimi juda murrakkab va ancha teran mazmunga ega bo'lib, o'z ichiga er-xotin o'rtasidagi, ota-ona va farzandlar, aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi va shu kabi qator munosabatlar tizimini oladi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar shaxs shakllanishining muhim omili hisoblanadi. Oilaning eng muhim vazifalaridan biri shaxs rivojlanishi uchun munosib sharoitni yaratishdir.

Psixologik amaliyotda eng ko'p to'qnash kelish mumkin bo'lgan masalalardan biri – ota-onalarning voyaga yetgan farzandlari bilan bo'ladigan munosabatlariga doir muammolardir. Odatda bunday muammo bilan ko'pincha ona murojaat qiladi, biroq ota-ona, ba'zan otaning o'zi yordam so'raydigan holatlar ham uchraydi. Ota-onalarning farzandlari borasidagi munosabatlarini shartli ravishda to'rt guruhga bo'lish mumkin (albatta, mazkur shikoyatlar bir-birini inkor qiladigan emas, balki taqozo etadigan muammolar bilan bog'liq bo'ladi):

1. Farzandlar bilan muloqotning yo'qligi: ularning qanday yashayotganlari, qiziqishlari, intilishlarini bilmaslik, bolalari bilan «ochilib» gaplashmaslik, ota (ona) sifatida begonaligini his etish va h.k. Bunday muammolarga ega mijozlar uchun farzandlari to'g'risidagi quyidagi fikr-mulohazalar xos bo'ladi: «Men uni umuman tushunmayman», «Men uning qaerlarda bo'lishi, do'stlari xususida hech narsa bilmayman», «U menga o'zi haqida hech narsa demaydi, menga ishonchsizlik bilan qaraydi» va sh.k.

2. Farzandlarning ota-onaga nisbatan hurmatsizlarcha, keskin munosabati; arzimagan sabablar bilan doimiy nizoga borishi, janjallashishi. Bunday holga «U doim menga qo'pollik qiladi, men bilan hisoblashmaydi, menga biror narsada ko'maklashmaydi, yordam bermaydi» qabilidagi shikoyatlar xosdir.

Jamiyatimizda olib borilayotgan barcha o'zgarish va ma'naviy islohotlar jamiyatda komil-barkamol shaxsni tarbiyalashga qaratilgandir, bu esa o'z navbatida yaxshi fuqaro, jamiyatning barkamol a'zosini tarbiyalash hamdir. Shuning uchun oila muhitida ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarni to'g'ri tashkil etish bilan oilada yuz berishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini olinadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, oiladagi munosabatlar bolalar ruhiyatining shakllanishida hal qiluvchi omillardan biridir. Oilada hukm suradigan mehr-oqibat, o‘zaro hurmat, ishonch va samimiylik bolaning ruhiy barqarorligi hamda barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi. Shu bois har bir oila farzand tarbiyasida sog‘lom psixologik muhit yaratishga alohida e‘tibor qaratishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. R Abdurasulov, U Ibaydullayeva METHODS OF OVERCOMING INTERNAL CONFLICTS BETWEEN TEENAGERS/Архив Научных Публикаций JSPI, 2020
2. Ibaydullayeva, U., & Mamatqulova, Y. (2022). Ota-ona va farzandlar ortasidagi inqirozli vaziyatlarda psixologik yordam korsatishning oziga xos xususiyatlari. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 471–473. Retrieved from
3. Qarshiboyeva, G.A., Ibaydullayeva, U., Oila psixologiyasi// O‘quv qo‘llanma/ 2022, b.256
4. Ibaydullayeva, U., OTA-ONA VA FARZAND O‘RTASIDAGI NIZONING PSIXOLOGIK OMILLARI//Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti ilmiy jurnali.
5. Абдурасулов Рустам Абдураимович Ибайдуллаева Умида Рустамжоновна, The influence of motivation on the formation of personality traits//Journal of Physical Education and Sport (JPES)
6. Ibaydullaeva Umida, he Effect of the Level of Conflict on the Characteristics of Adolescents//International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology
7. ZIYO.NET